

Optimizacija uz ograničenja tipa jednakosti, metodi smene i ograničene varijacije

Zoran D. Jeličić

Mirna N. Kapetina

16. novembar 2022.

1 Uvodna razmatranja

U prethodnom poglavlju bavili smo se problemom slobodne optimizacije, gde promenljive stanja nisu bile pritisnute nikakvim ograničenjima. U okviru ovog poglavlja razmatraćemo jedan realističniji problem, gde su uvedena ograničenja¹ na promenljive stanja i ta ograničenja su postavljena u vidu jednakosti.

Problem optimizacije uz ograničenja tipa jednakosti, može se formulisati na sledeći način, naći ekstrem funkcije

$$y = y(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n), \quad (1)$$

pri čemu promenljive stanja x_i moraju da zadovolje sledeći sistem jednačina

$$\begin{aligned} g_1(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n) &= 0 \\ g_2(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n) &= 0 \\ &\vdots \\ g_k(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n) &= 0 \\ &\vdots \\ g_m(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n) &= 0, \end{aligned} \quad (2)$$

gde mora da važi uslov $m < n$, odnosno da je broj ograničenja g_k strogo manji od broja promenljivih stanja x_i . Naime, ako taj uslov ne bi bio zadovoljen, rešavanjem sistema jednačina (2) mogli bi da odredimo sve promenljive stanja i tada nam ne bi preostao ni jedan stepen slobode, ni jedno x_i , čijom promenom bi mogli da dođemo do boljeg odnosno najboljeg mogućeg rešenja². U nastavku teksta razmatraćemo četiri optimizaciona postupka, koja su karakteristična za ovu klasu problema, a to su: **metod smene**, **metod ograničene varijacije**, **metod Lagranževih množitelja** i **metod kaznenih funkcija**. U skladu

¹ Kao što ćete videti u nastavku teksta, ova ograničenja su po pravilu posledica fizičkih i logičkih zakonomernosti i njihovo postojanje u značajnoj meri utiče na studiju optimizacionog problema.

Ovaj skup ograničenja ćemo u daljem tekstu zapisivati kao $g_k(\mathbf{x}) = 0$ ili $g_k(x_i) = 0$ za $k = 1, \dots, m$ i $i = 1, \dots, n$.

² Problem kod koga je $n \leq m$ naziva se predefinisani problem i za postupak optimizacije je potpuno besmislen.

sa ovom podelom su organizovani i paragrafi koji slede, neke od ovih postupaka prezentovaćemo, bez gubitka na opštosti, isključivo kroz primere, jer verujemo da je intuitivno razumevanje mnogo važnije od formalnih izvođenja.

1.1 Metod smene

Prvi korak u primeni ovog metoda jeste rešavanje sistema jednačina ograničenja (2) po m promenljivih, tako dobijena rešenja zamenjujemo³ u kriterijum optimalnosti (1), kome se sada zbog unetih rešenja redukovala dimenzionalnost na $n - m$ promenljivih, pa kriterijum optimalnosti sada postaje

$$y = y(x_1, x_2, x_3, \dots, x_{n-m}) . \quad (3)$$

Dalje rešavanje se odvija po principima slobodne optimizacije, opisane u prethodnom poglavlju. Na prvi pogled ovaj postupak je veoma jednostavan, mada smo i intuitivno svesni da rešavanje sistema ograničenja (2) može biti skopčano sa poteškoćama. U nastavku teksta ćemo kroz primere ilustrovati neke prednosti i mane ove metode.

Primer 1. Metod smene, linearna ograničenja.

Posmatrajmo kriterijum optimalnosti sa dve promenljive stanja

$$y(x_1, x_2) = 4x_1^2 + 5x_2^2 .$$

promenljive x_1 i x_2 moraju da zadovolje ograničenje slika 1

$$2x_1 + 3x_2 = 6 .$$

Prateći predloženi formalizam **metoda smene** prvi korak je rešavanje ograničenja po jednoj promenljivoj npr. x_1

$$x_1 = \frac{6 - 3x_2}{2} .$$

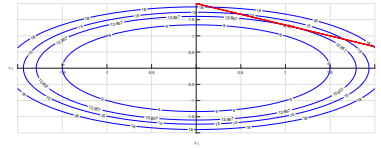
Zamenom ovako dobijenog rešenja u kriterijum optimalnosti dobijamo

$$y = 4 \left(\frac{6 - 3x_2}{2} \right)^2 + 5x_2^2 = 14x_2^2 - 36x_2 + 36 .$$

Dalje rešavanje je jednostavno, svodi se na traženje prvog i drugog izvoda za potrebne i dovoljne uslove respektivno, po preostaloj promenljivoj x_2

$$\begin{aligned} \frac{\partial y}{\partial x_2} &= 28x_2 - 36 = 0 \Rightarrow x_2^* = \frac{36}{28} = 1.286 \\ \frac{\partial^2 y}{\partial x_2^2} &= 28 > 0 \quad \text{tačka je minimum} . \end{aligned}$$

³ Zato i naziv **metod smene**.

Slika 1: Projekcija funkcije $y(x_1, x_2) = 4x_1^2 + 5x_2^2$ i $2x_1 + 3x_2 = 6$ na ravan x_1, x_2

promenljivu x_1^* izračunavamo iz izraza za smenu kao $x_1^* = 1.071$. Minimalna vrednost kriterijuma optimalnosti je $y(x_1^*, x_2^*) = 12.857$. Kao što se vidi, primena metoda smene je jednostavna i pravolinijska u ovom jednostavnom slučaju.

Primer 2. Metod smene, nelinearna ograničenja.

Posmatrajmo kriterijum optimalnosti sa dve promenljive stanja

$$y(x_1, x_2) = x_2 - x_1^2.$$

promenljive x_1 i x_2 moraju da zadovolje ograničenje

$$g = 1 - x_1^2 - x_2^2 = 0.$$

Inspekcijom ograničenja prirodno bi bilo uvesti smenu po promenljivoj x_1^2 , međutim u prvom koraku mi smo se opredelili za smenu $x_2^2 = 1 - x_1^2$, tj $x_2 = \pm\sqrt{1 - x_1^2}$. U ovom slučaju moguća su dva rešenja

$$1. \quad x_2 = \sqrt{1 - x_1^2}$$

$$y = \sqrt{1 - x_1^2} - x_1^2.$$

U ovom slučaju može se pokazati da je stacionarna tačka $x_1^* = 0$ i odgovarajuća vrednost $x_2^* = 1$.

$$2. \quad x_2 = -\sqrt{1 - x_1^2}$$

$$y = -\sqrt{1 - x_1^2} - x_1^2.$$

Stacionarne tačke u ovom slučaju su $x_1^* = 0$ ($x_2^* = -1$) i $x_1^* = \pm 0.866$ ($x_2^* = -0.5$).

Proverom mogućih rešenja, ustanovljavamo da sva zadovoljavaju ograničenje, a na osnovu drugih izvoda lako dobijamo karaktere stacionarnih tačaka.

Stacionarne tačke	1	2	3	4	Tabela 1: Karakter stacionarnih tačaka
x_1	0	0	0.866	-0.866	
x_2	1	-1	-0.5	-0.5	
y	1	-1	-1.25	-1.25	
karakter	Maksimum	Maksimum	Minimum	Minimum	

Na osnovu karaktera drugog izvoda i vrednosti funkcije, ustanovili smo da je **tačka 1** globalni maksimum, **tačka 2** lokalni maksimum, a da **tačka 3** i **tačka 4** predstavljaju globalni minimum.

Pretpostavimo sada da smo se opredelili za drugu smenu

$x_1^2 = 1 - x_2^2$, tada kriterijum optimalnosti postaje

$$y = x_2 - 1 + x_2^2.$$

Iz potrebnih uslova ekstrema lako dobijamo da je $x_2^* = -0.5$ ($x_1^* = \pm 0.866$), a iz dovoljnih uslova da se radi o minimumu. Poređenjem dobijenih rezultata, uočavamo da ova smena nije obuhvatila sva moguća rešenja iz prethodnog primera, odnosno da je metod smene osetljiv na izbor promenljive po kojoj rešavamo optimizacioni problem u slučaju složenijih ograničenja. Rešenje koje nedostaje je očigledno maksimum (jer smo minimum našli) i to rešenje treba potražiti na granici ⁴. U ovom konkretnom slučaju iz $x_1^2 = 1 - x_2^2$ nedvosmisleno sledi da je granična vrednost za promenljivu x_2 vrednost ± 1 i da je to baš vrednost, koja nam nedostaje iz Tabele 1.

Rezimirajući ovaj paragraf i metod smene, treba reći da je u slučaju malog broja linearnih ograničenja ovaj metod lako primenjiv i predstavlja solidan optimizacioni postupak. Međutim, kada su ograničenja opisana nelinearnim jednačinama postupak je veoma osetljiv na izbor promenljivih po kojima se vrši optimizacija i u tim slučajevima se ne preporučuje, a pri primeni moraju se proveriti i svi granični slučajevi, koji mogu da ukažu na postojanje dodatnih mogućih rešenja.

1.2 Metod ograničene varijacije

U prethodnom paragrafu, koji je posvećen metodi smene, formalizam iznalaženja optimalnog rešenja podelili smo u dva koraka: prvi je izračunavanje m promenljivih iz ograničenja, a zatim, u drugom koraku, diferenciranje preostalih $n - m$ promenljivih. U slučaju da su ograničenja nelinearna, prvi korak se dramatično komplikuje, odnosno rešavanje sistema jednačina ne mora da vodi lako do rešenja optimizacionog problema. **Metod ograničene varijacije** suštinski ima obrnuti sled koraka: prvo diferenciramo i iz diferencijala izražavamo $n - m$ "dovoljenih" priraštaja promenljivih⁵, a preostalih m rešenja nalazimo iz jednačina ograničenja. Prednost ovoga pristupa leži u činjenici da su prvih $n - m$ jednačina linearne po priraštajima promenljivih, što ih čini rešivim u duhu teorije linearnih algebre.

Slično kao ranije počecemo našu studiju sa kriterijumom optimalnosti, koji zavisi od dve promenljive $y = y(x_1, x_2)$, a zatim ćemo slučaj uopštiti na slučaj većeg broja promenljivih. Cilj nam je naći ekstrem funkcije

$$y = y(x_1, x_2), \quad (4)$$

pod uslovom da su promenljive stanja međusobno vezane sledećom

⁴ Činjenicu da se u optimizacionim problemima sa ograničenjima rešenje nalazi na granici sada prvi put napominjemo, u daljoj studiji složenijih ograničenja, linearnog programiranja pa i dinamičke optimizacije u duhu Pontrjagina ovo će biti polazna osnova pri iznalaženju optimalnih rešenja.

Preformulisaćemo dobro poznatu rečenicu svi linearni sistemi liče jedni na druge, a da je nelinearni sistem nelinearan na svoj način. Čitaocima je poznato da opšta teroija nelinearnih jednačina ne postoji i da rešavanje sistema nelinearnih jednačina ne mora da garantuje egzistenciju rešenja, stoga je nelinearnost ključno ograničenje u primeni metoda smene.

⁵ Pretpostavljamo da su čitaoci familijarni sa pojmom priraštaj promenljivih dx_i , dozvoljeni priraštaj je onaj, koji zadovoljava i jednačine ograničenja, više detalja će biti dato u nastavku teksta.

relacijom

$$g(x_1, x_2) = 0. \quad (5)$$

Ako je tačka (x_1^*, x_2^*) ekstrem funkcije, tada u toj tački važe potrebni uslovi ekstrema

$$dy = 0 = \frac{\partial y}{\partial x_1} dx_1 + \frac{\partial y}{\partial x_2} dx_2, \quad (6)$$

gde je dy totalni diferencijal funkcije, a ova relacija važi samo za dozvoljene priraštaje dx_1 i dx_2 , slika 2. U tački ekstrema dodatno mora da važi $g(x_1^*, x_2^*) = 0$. Dozvoljeni priraštaji, moraju da obezbede da sva pomeranje iz tačke ekstrema $(x_1^* + dx_1, x_2^* + dx_2)$ i dalje zadovoljavaju ograničenje

$$g(x_1^* + dx_1, x_2^* + dx_2) = 0. \quad (7)$$

Razvojem u red izraza (7), uz male vrednosti dx_1 i dx_2 , možemo zanemariti članove višeg reda, pa lako dobijamo

$$dg = \frac{\partial g}{\partial x_1} dx_1 + \frac{\partial g}{\partial x_2} dx_2 = 0, \quad (8)$$

Uz pretpostavku da je $\frac{\partial g}{\partial x_1} \neq 0$ možemo izraziti dozvoljeni priraštaj dx_2 iz prethodnog izraza kao

$$dx_1 = -\frac{\frac{\partial g}{\partial x_2}}{\frac{\partial g}{\partial x_1}} dx_2. \quad (9)$$

Zamenom izraza (9) u (6) dobijamo

$$dy = 0 = \left(\frac{\partial y}{\partial x_2} - \frac{\frac{\partial g}{\partial x_2}}{\frac{\partial g}{\partial x_1}} \frac{\partial y}{\partial x_1} \right) dx_2. \quad (10)$$

Za proizvoljnu vrednost dx_1 jednakost (10) je zadovoljena samo pod pretpostavkom da je izraz u zagradi jednak nuli ili kada važi

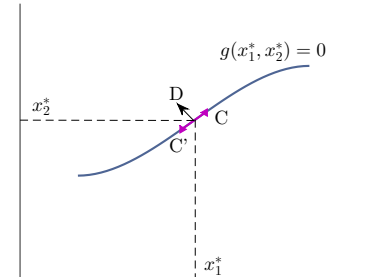
$$\left(\frac{\partial y}{\partial x_2} \frac{\partial g}{\partial x_1} - \frac{\partial g}{\partial x_2} \frac{\partial y}{\partial x_1} \right) = 0. \quad (11)$$

Ovaj izraz (11) predstavlja **potrebne** uslove loknog ekstrema funkcije dve promenljive, prilikom izračunavanja samih tačaka potrebno je uzeti u obzir i jednačinu ograničenja (5). Napominjemo da razmatranje dovoljnih uslova nije od interesa u našoj studiji. Izraz (11) može se zapisati u matricnoj formi, u formi Jakobijana⁶

$$J \begin{pmatrix} y, g \\ x_2, x_1 \end{pmatrix} = \begin{vmatrix} \frac{\partial y}{\partial x_2} & \frac{\partial y}{\partial x_1} \\ \frac{\partial g}{\partial x_2} & \frac{\partial g}{\partial x_1} \end{vmatrix}, \quad (12)$$

pri čemu se uslov $\frac{\partial g}{\partial x_1} \neq 0$, zapisuje $J \begin{pmatrix} g \\ x_1 \end{pmatrix} \neq 0$. U opštijem slučaju

kada kriterijum optimalnosti zavisi od n promenljivih i m ograničenja u tački ekstrema važi

Slika 2: Dozvoljene vrednosti priraštaja dx_i su one koje vode u tačke C i C', jer u njima važi $g(x_1^* + dx_1, x_2^* + dx_2) = 0$. Priraštaji, koji bi vodili u tačku D nisu dozvoljeni jer se tačka nalaz van ograničenja $g(x_1, x_2) = 0$.

⁶ Carl Gustav Jacob Jacobi (10 Decembar 1804 – 18 Februar 1851), nemački matematičar, mentor kolege iz prethodnog poglavlja.

$$\begin{aligned} y &= y(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n) \\ g_k(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n) &= 0 \quad k = 1, \dots, m. \end{aligned} \quad (13)$$

Izraze (6) i (8) možemo uopštiti na sledeći način

$$dy = \sum_{i=1}^n \frac{\partial y}{\partial x_i} dx_i = 0 \quad (14)$$

i

$$dg_k = \sum_{i=1}^n \frac{\partial g_k}{\partial x_i} dx_i = 0. \quad (15)$$

Ponovo napominjemo su sa dx_i obeleženi dopustivi/dozvoljeni priraštaji, oni priraštaji, koji pri pomeranju iz tačke ekstrema obezbeđuju da je stalno zadovoljeno ograničenje $g_k(x_i) = 0$. Slično kao u (9). Iz m jednačina možemo izračunati isto toliko dozvoljenih priraštaja u sledećoj proceduri, jednačina (16) se može zapisati u formi

$$\sum_{i=1}^m \frac{\partial g_k}{\partial x_i} dx_i = - \sum_{j=m+1}^n \frac{\partial g_k}{\partial x_j} dx_j \quad \text{za } k = 1, \dots, m \quad (16)$$

Slično, kao u slučaju dve promenljive, ako su jednačine (16) linearno nezavisne ⁷ tada možemo rešiti sistem od m dopustivih priraštaja u funkciji preostalih $n - m$ priraštaja. Uvrštavanjem tako dobijenog rešenja u (14) dobijamo

⁷ Uslove linerane nezavisnosti se zapisuju u formi $J \left(\frac{g_1, g_2, \dots, g_m}{x_1, x_2, \dots, x_m} \right) \neq 0$, videti uslov iz slučaja sa dve promenljive.

$$dy = \frac{1}{J \left(\frac{g_1, g_2, \dots, g_m}{x_1, x_2, \dots, x_m} \right)} \sum_{k=m+1}^n J_k \left(\frac{y, g_1, g_2, \dots, g_m}{x_k, x_1, x_2, \dots, x_m} \right) dx_k = 0, \quad (17)$$

gde je

$$J_k \left(\frac{y, g_1, g_2, \dots, g_m}{x_k, x_1, x_2, \dots, x_m} \right) = \begin{vmatrix} \frac{\partial y}{\partial x_k} & \frac{\partial y}{\partial x_1} & \frac{\partial y}{\partial x_2} & \dots & \frac{\partial y}{\partial x_m} \\ \frac{\partial g_1}{\partial x_k} & \frac{\partial g_1}{\partial x_1} & \frac{\partial g_1}{\partial x_2} & \dots & \frac{\partial g_1}{\partial x_m} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \frac{\partial g_m}{\partial x_k} & \frac{\partial g_m}{\partial x_1} & \frac{\partial g_m}{\partial x_2} & \dots & \frac{\partial g_m}{\partial x_m} \end{vmatrix}. \quad (18)$$

Ako posmatramo izraz pod sumom u (17) očigledno je da za proizvoljne vrednosti dozvoljenih priraštaja jednakost može biti zadovoljena samo ako je

$$J_k \left(\frac{y, g_1, g_2, \dots, g_m}{x_k, x_1, x_2, \dots, x_m} \right) = 0 \quad \text{za } k = m+1, m+2, \dots, n. \quad (19)$$

Jednačina (19) uz ograničenja

$$g_k(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n) = 0 \quad k = 1, \dots, m. \quad (20)$$

predstavljaju potrebne uslove ekstrema funkcije više promenljivih sa ograničenjima tipa jednakosti. U nastavku ćemo kroz primere ilustrirati primenu metoda ograničene varijacije, iz pedagoških razloga smo jedan primer ostavili nerešen. Bilo bi nam izuzetno drago da ga sami rešite i javite nam rešenje, siguran sam da ćemo taj napor znati da cenimo.

Primer 3. Metod ograničene varijacije, dve promenljive, jedno ograničenje.

Posmatrajmo kriterijum optimalnosti sa dve promenljive stanja

$$y(x_1, x_2) = 4x_1^2 + 5x_2^2 .$$

promenljive x_1 i x_2 moraju da zadovolje ograničenje

$$2x_1 + 3x_2 = 6 .$$

Ovaj sistem ima dve promenljive $n = 2$ i jedno ograničenje $m = 1$, stoga nam je potrebna samo jedna Jakobijeva matrica, tj

$$J \left(\frac{y, g}{x_2, x_1} \right) = \begin{vmatrix} \frac{\partial y}{\partial x_2} & \frac{\partial y}{\partial x_1} \\ \frac{\partial g}{\partial x_2} & \frac{\partial g}{\partial x_1} \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} 10x_2 & 8x_1 \\ 3 & 2 \end{vmatrix} = 20x_2 - 24x_1 = 0 .$$

Iz poslednjeg izraza lako izračunavamo da je $x_1 = \frac{5}{6}x_2$. Zamenom ovako dobijenog rešenja u jednačinu ograničenja

$$2 \left(\frac{5}{6}x_2 \right) + 3x_2 = 6 ,$$

dobijene su stacionarne tačke za ovaj problem $x_2^* = 1.286$ i $x_1^* = 1.071$.

Primer 4. Metod ograničene varijacije, tri promenljive, dva ograničenja.

Posmatrajmo linearni kriterijum optimalnosti sa tri promenljive stanja

$$y(x_1, x_2, x_3) = 7x_1 - 6x_2 + 4x_3 .$$

promenljive x_1, x_2, x_3 moraju da zadovolje ograničenja

$$\begin{aligned} g_1 &= x_1^2 + 2x_2^2 + 3x_3^2 - 1 = 0 \\ g_2 &= 5x_1 + 5x_2 - 3x_3 - 6 = 0 \end{aligned}$$

Ovaj sistem ima tri promenljive $n = 3$ i dva ograničenja $m = 2$, stoga nam je potrebna samo jedna Jakobijeva matrica dimenzija 3×3 ,

$$J\left(\frac{y, g_1, g_2}{x_3, x_2, x_1}\right) = \begin{vmatrix} 4 & 7 & -6 \\ 6x_3 & 2x_1 & 4x_2 \\ -3 & 5 & 5 \end{vmatrix} = 4x_1 - 164x_2 - 390x_3 = 0.$$

Iz Jakobijana i jednačina ograničenja možemo izračunati stacionarne tačke

Stacionarne tačke	x_1	x_2	x_3	y
Tačka 1	0.947	0.207	-0.0772	5.08
Tačka 2	0.534	0.535	-0.219	-0.346

Tabela 2: Stacionarne tačke

Primer 5. Metod ograničene varijacije, zadatak za vežbu.

Kriterijum optimalnosti ima četiri promenljive stanja

$$y(x_1, x_2, x_3, x_4) = \frac{1}{2} (x_1^2 + x_2^2 + x_3^2 + x_4^2).$$

promenljive x_1, x_2, x_3, x_4 moraju da zadovolje ograničenja

$$g_1 = x_1 + 2x_2 + 3x_3 + 5x_4 - 10 = 0$$

$$g_2 = x_1 + 2x_2 + 5x_3 + 6x_4 - 15 = 0$$

Odrediti stacionarne tačke, primenom metode ograničene varijacije.